

## *Категориите на комичното в перспективата на иронията в когнитивно-прагматичен аспект<sup>1</sup>*

Димитрина Хамзе (Пловдив)

Цель статьи – показать многоспектральный иллокутивный потенциал категорий комического как ансамбля иерархических имплицитных и эмплицитных речевых актов. Креативная специфика комем делает их уникальными коммуникативными единицами и выделяет таксономический характер иронии как их семантический прототип и инвариант. Что касается вопроса эффективности коммуникативного акта в перспективе комических категорий, устанавливается, что на него нельзя ответить однозначно, так как его успешный характер не соизмеряется с его темпоральным ограничением до момента говорения, а имеет перспективно-результативный характер.

The article aims at presenting the multifaceted illocutionary potential of the categories of the comic as an ensemble of hierarchically related implicit and explicit speech acts. The creative specificity of comemes makes them unique communicative units and highlights the taxonomic character of irony as their prototype and invariant. When viewed from the perspective of the categories of the comic the efficacy of a communicative act can never be measured unequivocally since its success and effects are not concurrent with its temporal restriction to the moment of speaking, but rather have a prospective-resultative character.

*Ключови думи:* ирония, пародия, гротеска, концептуализация, импликатура, речеви акт, илокуция, перлокуция

1. Прагматичната онтология на представителните комем<sup>2</sup> – ирония, пародия, гротеска – едва ли буди съмнение, но дълбокото проучване на илокутивния им потенциал и приложението им тепърва предстои. Като езикови конструкции те са ярко и артистично отражение на *полифункционалността* на езика в действие:

---

<sup>1</sup> Основният терминологичен апарат на прагматиката е представен в книгата на Ст. Димитрова *Лингвистична прагматика*. София, 2009.

<sup>2</sup> Езикова единица, която генерира комика, произвежда комичен ефект и упражнява естетическа и ректификационна функция.

1.1. Комикогенният изказ (формулираните фрази и производните им значения) отразяват *връзката на езиковата формация със структурата на мисленето на създателя на текста*.

1.2. Комикогенният изказ дава възможност за проследяване на формирането, напластяването, интегрирането и степенуването на *модални* и в частност на *оценъчни значения*, открояващи връзката на езика с житейските ситуации (под диригентството на субекта) и то на определен стадий, т. е. в процеса на тяхната концептуализация и категоризация в съзнанието на текстуалния продукт.

1.3. Вербализираната комика спомага за проследяване на постоянното балансиране на езика между *подредения характер на мисленето и хаоса на житейските ситуации*. Този хаос е успешно овладяван от остроумието като синкретична и синтетична рефлексия. Иронията най-пластично изразява изоморфизма между действителността и мисленето за нея.

1.4. Ословената комика съдейства за проследяване на вземането на езикови решения в зависимост от *социалния статус* на създателя на текста, като същевременно може да бъде съпоставено очакването за определено езиково поведение с неговата реализация в конкретния речеви акт.

1.5. Комикогенният изказ онагледява границата между *нормативното амплуа на езика и персоналния лингвистичен принос*, което оформя нормативно-субективната картина на света;

1.6. Комемите отразяват новото членение на лингвистично маркираното съзнание на *непосредствено* (отражение на ставащото тук и сега) и *отместено* (displaced) – спомен или въображение.

2. Концептуализацията на света е представена прецизно и аргументирано от А. Вежбицка във фундаменталното ѝ изследване *Език – Интелект – Култура* (Вежбицка 1999). Чрез контрастивни операции с десетки езици изследователката с умерен скептицизъм доказва, че не е възможно родство между редица, дори наглед първични и универсални понятия поради съществени различия в семантичните им регистри (разбирани като наличие или отсъствие на семи), в степента на интензивност при актуализирането им или пък поради разминаване в йерархизацията на семите. Тези отлики стават арена за недоразумения и културни колизии. Различни са емоционално-експресивните езикови модели при отделните етноси в зависимост от културологичните детерминанти. Тези наблюдения върху фундаментални явления в езиците, въвеждащи конвергентни или дивергентни процеси, важат в пълна степен за категориите на комичното.

2.1. Общата платформа на когнитивните подстъпи са *универсалните матрици*, които А. Вежбицка нарича *семантични експликации*. Те също не могат да съвпадат напълно в различните езици, но поне максимално се сближават помежду си. Трудността при извличането и реконструкцията им е в установяването на елементарните универсални, недефинируеми лексико-семантични единици, които изграждат понятието. Именно по този въпрос има неяснота. В специализираната литература емоциите често се смесват с понятията за емоции или поточно въпросът за универсалността на емоциите се смесва с въпроса за универсалността на понятията за емоции (срв. Вежбицка 1999).

**2.2.** Освен етнокултурните предпоставки за концептуалните различия в проектирането и усвояването на света, в процеса на общуването се актуализират *индивидуалните особености на комуникантите*, с решаващо значение за създаването и утвърждаването на определен тип комуникативна ситуация. Високата комуникативна „наситеност“ на комемите е неоспорим факт: шурмувайки стандартната, обезличаваща и нивелираща Форма (Гомбрович 1986), която ерозира автентичната комуникация и лишава комуникантите от тяхната индивидуалност, те противодействат с Контраформа – динамична и гъвкава, евристична и художествена структура, която разбулва илюзията за комуникативна ефективност и предлага сполучлив заместител на априорно увреденото канонично общуване. Ярکو изразената субективност, белег на отчасти оцелялата и ревностно поддържана чрез комиката индивидуалност, се съчетава плодотворно с всеобщата достъпност на посланията благодарение на общественния характер на езика. Субективно-творческата специфика на комичните категории ги прави уникални, свободни и независими от стереотипни и общовалидни схеми. Въпреки това обаче пресупозитивната им конструкция се очертава релефно, а семантично-прагматичният анализ разкрива тристепенността на онези ядрени структури, които до голяма степен се припокриват. Нещо повече, откроява се общата за трите категории<sup>3</sup> (*ирония, пародия и гротеска*) експликативна матрица (семантична универсалия), представена от иронията, която припознаваме като база и инвариант, генериращ другите две комемии, идентифицирани като нейни деривати или модификации. Всъщност само иронията би могла да бъде наречена *комикогема* и *категорема* поради факта, че именно тя поражда своите дъщерни производни и им служи за изходен (но и за заключителен, обобщаващ) модел. Бихме могли да я оприличим на място, откъдето извираат и където отново се вливат производните. Иронията господства като свръхуправляваща, вездесъща, всеобща, вместима и многоаспектна категория, подвеждаща под общ знаменател другите две комемии.

Избрали сме за обект на изследване цитираните по-горе категории по следните причини: 1. И трите комемии под несъмненото „предводителство“ на иронията имат концептуално-креативен, естетически и развоен характер. Отличават се с подчертано критично-оценъчни и корективни функции за разлика от други вариации на комиката (скетч, бурлеска, водевил, фарс и т. н.) с предимно развлекателен, механично-визуален характер. 2. Трите комемии са „кръвно“ свързани с езика, обновяват го, стимулират неговото развитие, преоткриват и обогатяват функционалния му спектър. Като „живописва“ с вербални средства, дори гротеската – най-картинната, релефно-изобразителна категория, не само че не прави изключение, но в най-голяма степен динамизира този процес. Трите категории представляват мощни текстообразуващи (идентифицират се като текстови сегменти с различен

---

<sup>3</sup> Иронията, пародията и гротеската са според нас най-представителните рефлексивно-естетически превъплъщения на комиката на текстуално равнище. Те имат общ произход и отчасти се припокриват, но същевременно се профилират като отделни конструкции и функционират самостоятелно. Това ни дава основание да утвърдим техния категориален статут. Другите прояви на комичното приемаме като секундарни по отношение на визираните категории и функциониращи като техни изразни средства.

обем) и стиломоделиращи фактори. 3. Излъчените комеми имат най-висока комуникативна плътност и най-ярко изразен диалогичен характер. Илокутивният им диапазон е респектиращо богат, а разнообразието от речеви актове е степенувано и обобщено от синтетичния перформатив „*иронизирам*“. Развлекателните вариации на комиката, когато не са самостоятелни сценични прояви, представляват само помощно изразно средство в рамките на централните комеми.

Когнитивното езикознание прокаква вероятностни тенденции, вместо да налага рестриктивни правила и в това се състои неоченимият му принос за прагматиката.

**2.3.** Концептуализирането на света ни помага да открием механизма на комикогенезата чрез принципа на *вторичната концептуализация*. Селекцията е едно от основните измерения на образотворчеството, а нейните конституенти, според теорията на Лангакър, са *профилът* и *базата* (Лангакър 1986). Профилът е вербалният десигнат на обекта, който фокусира концептуализацията, а базата – задължителният за разбирането на профила контекст. Рецепцията на комичните категории разчита на базовата платформа, която играе ролята на ироничен индекс за адекватното профилиране на изказа в съзнанието на аудитора. Иконичността като релевантна черта на естествения език намира приложение и в сферата на комичното. Когато самият концептуализатор определя последователността на събитията, говорим за *експериментална иконичност*, илюстрирана от кулинарните рецепти. Същият тип иконичност формира смисъла на *катеориите на комичното*. Тяхната тристепенно стилизирана структура със семантично-експресивна надстройка на всяка една от степените диктува стъпките на аудитора по хронологичната стълбича на интерпретативната „събитийност“. За *иронията* тя е: „казвам, че си нещо, мисля те за друго, искам да си трето“. За *пародията*: „казвам, че съм като тебе (оригинала), мисля, че не съм като тебе, искам да си друго (различно)“. За *гротеската*: „казвам, че си нещо странно (в рецептивен план – *изненада*), мисля, че не си нещо добро (в рецептивен план – *страх*), искам да разбереш, че можеш да бъдеш нещо добро, различно и да се позабавляваш в своето успокоение и обнадяване (в рецептивен план – *смех*)“. При гротеската има още една допълнителна и заключаваща стъпка – ярката експресивно-естетическа реакция на приемателя.

Когнитивните модели на пародията и гротеската до голяма степен се припокриват, перцептивните им линии съвпадат с уточнението, че на сцената по време на „спектакъла“ се открояват някои специфики:

- При *пародията* сценичният сеанс е много по-продължителен, поради многоаспектния характер на профила. Обектът е атакуван по много линии и от много ракурси – пародийната обработка обхваща цяла творба, създавайки илюзията за жанровоопределящ характер. Атаката е мотивирана и поддържана от постоянното имплицитно *сравняване* на профилирания уязвим оригинал (каквото *не трябва да бъде*) с един профилиран образ на идеал (каквото *трябва да бъде*), загатнат чрез експлицитния пародиращ модел.

- При *гротеската* сцената е „омагьосана“ от многопрофилната калейдоскопичност на изображението (профилът, т. е. избраният обект, категорично привлича други обекти или елементи от други обекти), което излъчва като домини-

нанта един вътрешно поливалентен образ (съвкупност от множество образи в различни конфигурации), създаващ впечатление за колажна композиция (пано) с многообещаваща и разнообразна действеност.

При пародията концептуализацията е двупосочна, движи се по двете оси: *синхронната* (хоризонталата), където показателите, по които се сравняват двата обекта (пародираният и хипотетично идеализираният), са пространствено доближени, разположени в съседство един с друг, и *диахронната* (вертикалата), по която сравнените величини като знакове на амплитудата провал–идеал се разполагат един след друг във времето. При *гротеската* концептуализацията онагледява съседството на пространствено и темпорално чужди, но сродими и съчетаеми обекти, съставляващи асиметрично-абсурдистката картина. Абсурдните наглед съчетания са всъщност повече от естествени композиции, които ни се струват необичайни и шокиращи заради „подривната“ им функция, взривяваща стереотипи и клишета. Те трябва да прогонят инерцията в мисленето, да просветлят съзнанието ни, затлачено от шампи и предразсъдъци, да припомнят и да възвърнат естествения порядък. Абсурдни са всъщност представите ни за абсурда, защото приемаме за естествено неестественото, а за абсурдно – нормалния баланс.

**2.4.** За да изобразим илокутивния спектър на комемите, смятаме за целесъобразно да предложим откритите от нас импликатури, които релефно демонстрират изворовия, базисен и таксономичен характер на иронията като смислов първообраз на пародията и гротеската. Трите универсални експликации представляват осеви конструкции, които фокусират както основните, така и комплементарните илокутивни намерения в комуникативния поток. Подобни дълбинни парадигми са много ефективен изследователски модел, който улеснява и едновременно онагледява нашите проучвания в посока на реконструкцията на илокутивния потенциал на комемите, в рамките на които се очертава изразителна йерархизация на комуникативните намерения. Иронията е критичната нагласа на продуктора по отношение на иронизирувания обект с цел да бъдат порицани негативни черти от характера или поведението му с помощта на езикова „рационализация“ (идиолектна формула, езиков „алгоритъм“), възплътявана на повърхнинно ниво от евфемистична апология на мнимите предимства на обекта. Въпросната апология маскира, но същевременно подчертава, чрез интонационен или контекстуален индекс *негативната асерция* на дълбинно ниво.

### Импликатура на иронията

#### *Хиронизира У*

**казвам:** Ти си нещо добро. (*Не мисля това, което казвам*).

**мисля:** Ти не си нещо добро. (*Ти не си това, което казвам*).

**искам:** *да разбереш* това, което мисля,  
*да знаеш*, че можеш да бъдеш това, което казвам,  
*да станеш* такъв, какъвто казвам, че си.

Трите парцелата се подреждат градуално и се консолидират в синтетичния предикатив *Иронизирам*<sup>4</sup>. Като речеви акт той представлява имплицитна комби-

---

<sup>4</sup> Срв. дефиницията на термините у Димитрова 2009: 28–29.

нация от *вердиктив* („присъда“, свързана с изразяването на оценка, мнение) и *екзерситив* (свързан с проява на власт, влияние, с изпълняване на намерение) – „Иронизирам те“, и ако адресатът го разпознае, възможните му реакции могат да бъдат следните: „Няма да ти позволя да ме компрометиращ и унижаваш“, „Аз също мога да те иронизирам и моето поведение би било правилно и напълно обосновано“ или обратно: „Даваш ми добър урок. Благодарен съм ти. Ще помня поуката. Ще се старая да се поправам“. Главният извод, който се налага по презумпция, е че иронията „избуява“ като илокутивен „компендиум“ или конгломерат, в чийто обсег се наблюдава разпределение и степенуване на илокутивните енергии. Генеративният ствол на синкретичния предикатив *Иронизирам* очевидно е дериват на парцелата *Отричам* (това, което казвам) в дълбинен план, т. е. доминираща и решаваща за генезиса на иронията се оказва асертивно-негативната модалност. По разбираеми причини тук нямаме възможност да се спираме по-обстойно на модалната проблематика, свързана с категориите на комичното, тъй като сериозното ѝ изследване би породило текст с монографичен обем. Бихме отбелязали само, че модалността, според нашето разбиране, е психоментална настройка на съзнанието, рефлектираща по определен спекулативен или емоционален начин в изказването. От една страна, илокутивната стратегия е пряк продукт на модалността, която я поражда, а от друга – модалността придава на вече реализирания речеви акт специфична, сякаш допълваща, интенционно-емотивна окраска.

2.5. Да се опитаме да възсъздадем илокутивния ироничен модел, породил редица речеви актове, въз основа на конкретен пример: „*Ти си черешката на тортата на живота ми*“ казва съпругата на мъжа си с упрек, че е опропастил живота ѝ. Пресупозицията е: „*Вече не те понасям. Едва те търпя*“. Деиктивният маркер (второличното местоимение) засилва хиперболично-ироничното въздействие на метафората. Повърхнинната *асерция* (констатиране на определено състояние на нещата) може да означава внушение или уверение – „*Внушавам ти (Уверявам те), че си прекрасен, че не мога без тебе*“, но презумптивно: „*Внушавам ти (Уверявам те), че на практика е точно обратното – едва те понасям. Затова реагирам подигравателно*“. Във втория случай („*уверявам те, сигурен съм*“) асерцията сякаш отстъпва място на *хипотетичната декларация* с висока степен на убеденост, в дълбинния слой – с обратен знак (със своя негативен еквивалент). Експлицитното твърдение се подсилва от *експресива*, издаващ силата на чувствата („*Изпитвам емоция*“). Очевидно е, че приведеното изказване (както в повечето комуникативни ситуации), не е представено само в един единствен речеви акт, а представлява илокутивна амалгама от няколко акта, „дирижирана“ и до известна степен „преквалифицирана“ от перформатива *Иронизирам*. Илокутивният „коктейл“ от съвместно действащи речеви актове е релевантен дотолкова, доколкото в своята съвкупност и взаимопроникване те служат на една водеща цел, а именно иронизацията на изказното съдържание. От горния пример става ясно, че най-съществено значение за нея има констатирането на определен тип съдържание (повод за иронична операция) в зоната на комуникативния обект, което задвижва и оправдава самата стратегия, докато акламацията изпълнява ролята на ироничен индекс, предвещаващ в значителна степен *перло-*

кутивните ефекти. Усилената деиктичност в стихотворението на Пушкин: „Я Вас любил... как дай Вам Бог любимой быть другим“ при ироничен прочит, какъвто прави Р. Якобсон („Без свръхестествена намеса не би срещнала друга такава любов“), се идентифицира като асерция, съпътствана от *оптативен волев* в рамките на *религиозния бехабитив*.

В следващия пример *експресивно-гальовният директив*, подсилен допълнително от хипокористичния квалификатор, излъчва цял сноп илокутивни вектори, vyplътени в различни речеви актове на интенционално равнище под „командването“ на иронията: „*Daj žonce calusa*“, казва съпругата на своя съпруг. Иронията, устремена към брачната половинка, се преплита с *автоирония*: 1. Дамата иронизира съпруга си – упреква го заради неговото безразличие, апатията му, липсата на въображение и изобретателност. Сърди му се, че не ѝ отделя достатъчно време и внимание, че не забелязва нейните прелести. 2. Дамата се автоиронизира и доказателство за това са следните признаци: автоперцепция от разстояние, т. е. обективиране на собственото „аз“ (поглед отстрани към самия себе си), когато наблюдателят е едновременно концептуализатор и обект на собствената си концептуализация, граматикализиран от 3. л. ед. ч. (а не от 1. л. ед. ч.) с цел отчетливо да се самоопредели; освен това чрез автодеминутива се излъчва умилкващо кокетство. Автоироничната стратегия тук е лишена от деструктивни функции, тъкмо обратното – очертава се тенденцията към „магично предизвикване“ и утвърждаване на хипотетичните, възмечтани предимства на съпругата. Осъзнавайки собствените несъвършенства, тя би желала съпругът ѝ да я види като чаровница и да ѝ се възхити. Презумпцията се формира като *експресивен оптатив* „*Бих искала да бъда такава!*“, следван от *смекчен директив* във вид на насърчение, което при правилна интерпретация в полето на адресата би произвело нов илокутивен акт, пак на територията на ироничния продуктор: *екзистенциален персуазив* (акт на убеждаване): „*Представи си, че съм такава и ме възприемай като такава* (чаровница). *Ако направиш това, значи съм такава*“.

От казаното дотук можем да заключим, че синтетичният парцелат *Иронизирам* е превъплъщение на *Оценявам*, който се разлага на следните пресупозитивни актове: неодобрение, недоволство, презрение, критика, порицание, упрек, осъждане, заклеимяване. Очевидно оценката има емоционален произход – производна е на емоцията. Аксиологичните предикати (които семантично се съгласуват със скалите „добро – лошо“, „хубаво – грозно“, „умно – глупаво“, „полезно – вредно“, „бързо – бавно“), се консолидират в синтетичния общооценъчен предикат и открояват оценката като най-яркия представител на прагматичното значение на изказването. За илюстрация на тези наблюдения би могъл да послужи и предлаганият от нас разширен модел на иронията:

### Разширена импликатура на иронията

#### *Хиронизира У*

**казвам:** Ти си нещо добро > Ти си прекрасен, невероятен, великолепен! (*Не мисля това, което казвам*).

**мисля:** Ти *не* си нещо добро > Ти си ужасен, невъзможен, непоносим! (*Ти не си това, което казвам*).

**искам:** *да разбереш* това, което мисля (Ще успееш ли да откриеш намерението ми?;

Опитай се да ме разбереш, да вникнеш в замисъла ми и да си направиш съответните изводи).

*да знаеш*, че можеш да станеш това, за което говоря (Как ще реагираш? Ще се засегнеш ли или ще си дадеш сметка за грешките и недостатъците и ще признаеш правотата ми; Поправи се, работи над себе си, не се обиждай и не обиждай никого, усъвършенствай се!).

*да станеш* такъв, какъвто казвам, че си [Ще пожелаеш ли тази промяна?; Ще приложиш ли скрития ми съвет в името на своето и чуждото добро?; Бих искал и бих се радвал да те видя друг (различен)].

Илокутивната цел, която според З. Вендлер е „ментален акт, който говорещият иска да предизвика у слушащия, или ментално състояние, до което говорещият иска да доведе слушащия“ (Димитрова 2009: 162), при иронията е изключително мощна, релефна и „нажежена“ – именно поради своята ироничност, – въпреки привидната законспирираност на ироничния замисъл. В духа на Вендлеровата терминология иронията може да бъде квалифицирана и като *квазиекспозитив* „Говоря нещо различно от това, което всъщност трябва да ти кажа, но не го правя: 1. за да не те нараня директно; 2. за да спазя принципа на учтивостта; тук бихме добавили, че придържането към речевия етикет осигурява табуиране на директното предизвикателство, а ироничният сигнал осигурява частичното погасяване на пресупозицията; 3. за да запазя индивидуалността, достойнството си и собствената си неприкосновеност“. Именно зачитането на етичния принцип предпазва ироника от обвинения в „квазиекспозитивност“, определяна по принцип като комуникативна несполука (З. Вендлер я нарича илокутивно самоубийство) (Вендлер 1985). Такъв „провал“ в общуването би било експлицирането на иронията от нейния продуктор като: *Правя ти комплименти, но всъщност ти се подигравам*.

Ако трябва да отнесем иронията (както и другите две комеми) към един от двата глобално ориентирани по линията директност – индиректност типа речеви акта (РА), то несъмнено бихме я причислили към втория тип, т. е. косвените РА, които представляват стандартизиран начин за изразяване на определена цел без назоваването ѝ. Като *проективен текст* (отнасящ се до формации с богата пресупозитивна основа) тя е подходяща илюстрация на речеви действия, чиято илокутивна стратегия не намира пряко отражение в езиковата структура на употребения изказ. В *илокутивната зона* на продуктора, се осъществяват следните РА (някои на дълбинно, други на повърхнинно ниво):

– *Асерция*, изразявана чрез декларативния парцелат **казвам**, твърде често допълвана от *експресивна констатация* – „*Ale ślicznie wyglądasz!*“ ’Изглеждаш великолепно!’ (пресупозиция: „*Wyglądasz brzydko*“ ’Изглеждаш ужасно!’) или *експресивен бехабитив* (адресатив като обичаен поздрав) – „*Dobrego dnia, ty stary draniu!*“ (Вежбицка 1999: 169) (пресупозиция: „*Niby cię zaczepiam i prowokuję, ale w rzeczywistości cię lubię i czuję cię bliski*“ – пол. език), или *интерогатив* – „*Jak się dziś czujemy?*“ (пресупозиция: „*Nie należę do kategorii chorych*“ – пол. език).

– *Негативна констатация* (отново тип асерция), изразявана чрез декларативния парцелат **мисля**, допълван от *вердиктив* („осъждам“, „порицавам“) и *екзерситив* („предизвиквам те на словесен двубой“, „хвърлям ти ръкавица“).

– *Облигативен директив* („Настоявам да разпознаеш ироничното ми наме-

рение и да разчетеш правилно експлицитното ми твърдение“), изразяван чрез директивния парцелат **искам**, който обаче представлява илокутивна синтеза на няколко възможни речеви акта: а) деонтив („Трябва да се поправиш“); б) предупреждение („Ако не се поправиш, ще стане по-зле“); в) оптатив („Дано да се поправиш“); г) декларативна хипотеза с висока степен на убеденост („Вярвам, че ще се поправиш“).

В *перлокутивната зона* (на аудитора) се реализират следните РА: а) *несъгласие*, обида, желание за реванш и закана поради накърненото достойнство, поради чувството за унижение и подценяване; б) *вербално отмъщение*, контраатака, връщане на ироничната „провокация“; в) *признателност* за ценните наблюдения и констатации, макар и негативни; г) *одобрение* на стратегията и *уверение* в личната амбиция и мобилизация за промяна (самоусъвършенстване).

**2.6.** Нарушаването на *кооперативния принцип* (съответствието между изказ и замисъл) при ироничното изказване е само привидно, игрово. Всъщност принципът се затвърждава и укрепва, тъй като акцентира пресупозицията (макар и не експлицитно) чрез ироничния индекс. Теоретичните разсъждения на Грайс, свързани с извеждането на основните свойства на комуникативните импликатури, до голяма степен напомнят за иронията – особено констатацията, че комуникативната импликатура не се поражда от това, което е казано, а от начина на казването, защото нейната истинност не е пряко отражение на истинността на съобщението (Грайс 1975). Едно истинно съобщение може подтекстово да съдържа лъжлива представа и обратното – едно лъжливо съобщение може да имплицира истинна представа.

**2.7.** Понякога се твърди, че изказването с илокутивните аспекти на РА като предначертана негова интенция (това, което продуктът иска да постигне, формулирайки даден акт), не може да бъде разглеждано в категориите *истина – лъжа*, а само в категориите *ефективност – неефективност*. Това твърдение обаче не изглежда достатъчно убедително. Всъщност споменатите категории са тясно свързани помежду си. Вербализираната на повърхността „лъжа“ в ироничното изказване (т. е. мнимата трансгресия на кооперативния принцип) се компенсира от „ускорената“ и релефно откроява от съответния ироничен индекс (интонацията или по-широкият контекст) истина, „поклънала“ в дълбинната структура на споменатата комема. Предвижданото от продукта декодиране на тази истина в полето на аудитора в редица случаи е от решаващо значение за ефективността (успешността) на комуникативния акт. Гротескното генериране на истина чрез съчетаването и изравняването на уж несъпоставими, но, както се оказва, конвергентни и съчетаеми същности (които благодарение на идеалното си съ-съществуване в рамките на установената симбиоза компенсират мнимата си абсурдност и асиметрия с взаимна заменяемост и символизация), не само не изкривяват представите ни за истината, но ги обогатяват с алтернативна истинност, добавяйки естетично-трансцендентална надстройка. Лъжата е привидно успешен РА, но презумптивно нарушава принципа на доверието, споделянето. При иронията е обратното – тя е привидно измамна, но дълбинно е истинна, и то с цел усъвършенстване. При *демагогичния тип изказване* пък осъществяната илокутивна цел – заблудата и дезориентацията на аудитора – не свидетелства за

успешен комуникативен акт, тъй като нововъзникналата ситуация се оказва силно конфликтогенна и не предвещава на аудитора като бъдещ източник на интерперсонални и обществени отношения, светло и безконфликтно бъдеще. В ироничното послание лъжата е привидна, защото продукторът цели адресатът да го дешифрира, докато в неистинното или демагогичното съобщение продукторът не иска адресатът да разкрие користните му намерения.

Въпросът за *ефективността на комуникативния акт* по обясними причини не може да получи еднозначен отговор. Повечето изследователи признават за успешен само този акт, в който илокутивната сила на продуктора се припокрива с антиципираната от него перлокутивна сила на аудитора. Ние оценяваме като успешен всеки акт, в който илокутивните намерения предизвикват и неочаквани перлокутивни ефекти у адресата. Що се отнася до иронията, респектиращо богатият регистър от перлокутивни импулси, гарантира ефективността на комуникацията. Многото перлокутивни възможности увеличават шанса за успешно общуване, предричат хармоничен или поне постепенно хармонизиращ се диалог. Дори в най-лошия случай, когато адресатът не е в състояние да разчете ироничния код, остава удовлетворението на продуктора, предизвикано от неговата доминантна, аристократична позиция на арбитър, който превъзхожда „жертвата“ си, или удовлетворението от собствената смелост и умение да *се самоиронизира* (автоирония), когато фигурата му се разклонява и той поема двойна роля – на палач и на жертва, а илокутивният вектор се слива с перлокутивния. Психологическата „високопоставеност“ на ироничния продуктор не означава грандомански комплекс, а по-скоро артистично заиграване със себе си. Тя осигурява неговата защита (създавайки илюзия за неуязвимост) от „попълзновенията“ на комуникативния му опонент именно чрез предварителния автоироничен импулс. Всяка ирония е функция на автоиронията, следователно ироничният субект е винаги победител, дори в случай на солиден отпор от страна на събеседника. Двамата комуниканти могат да влязат в единоборство, в което няма губеща страна.

Своя висок ранг иронизаторът дължи на двойната си позиция в комуникативния акт (едновременно на ироничен източник и автоироничен обект), която му осигурява освобождаваща дистанция както спрямо иронизирания чужд обект, така и спрямо собствената си личност: иронизирайки някого, имплицитно иронизира и самия себе си. По този начин иронията придобива гротесков привкус. Генеративната формула *автоирония – ирония – автоирония* характеризира автоиронията и като *предизвикателство* към реципиента и същевременно като *покана* за сътрудничество, за активно „съучастие“ в иронизиращата „кауза“ („*Погледни се от автоироничен ъгъл, като мен, присъедини се към мен*“). Успехът на ироничния тип общуване се дължи до голяма степен на „триизмерната“ личностна конфигурация в комуникативния акт: продуцент – обект – адресат. Съвпадението на обекта и адресата на иронията съвсем не е задължително. Този комуникативен триптих е представителен за писмените текстове, особено за художествената литература, където истинският адресат на иронията е читателят, който на принципа на уподобяването с обекта представлява негов субститут. Самият обект често изпълнява ролята на инструмент, на иронизационно средство. Адресатът също изпълнява двойна функция: от една страна се отъждествява

с ироничния обект (представя си, че е на негово място), а от друга – с ироничния субект и автоматично става неприкосновен – веднъж като сътрудник в иронията, втори път – като автоироник по примера на продуктора. Може би понякога целта на ироника е да не бъде разбран от прекия иронизиран обект, тъй като по този начин поддържа чувството си на превъзходство над него, иронизирайки и неговата интелектуална или психическа ограниченост. Така нараства основателността за ироничен подход.

Изложените по темата разсъждения ни водят към следните изводи:

1. Иронията доказва универсалния начин на мислене и сходното езиково поведение на езиковите потребители, което прави възможни и перспективни както съпоставителните, така и транслатологичните, етнопсихологическите и културологичните проучвания.

2. Иронията и нейните производни са едно от малкото ефикасни средства за противодействие срещу сковаващата и обезличаваща догматика на Формата в комуникативното пространство. Лансирайки своя динамична, гъвкава и непрекъснато обновяваща се естетическа Форма, иронията изтъква, а не заличава човешката индивидуалност. Този тип комика не потиска индивидуалността, а спомага за нейното разгръщане и разпространение в комуникативния периметър.

3. Импликативният разрез на иронията я откроява като таксономична категория, семантичен прототип на другите две комеди – пародията и гротеската.

4. Иронията и нейните производни са блестящо съчетание от субективна уникалност и общодостъпна универсалност на посланието, благодарение съответно на индивидуалната креативност на продуктора и на обществения характер на езика. Това плодотворно съжителство представлява стимул както за развитието и успеха на комуникацията, така и за развоя на езика въобще.

5. Иронията и нейните „сродници“ са продукт на вторична концептуализация, в хода на която на сцената изпъква негативно-оценъчното профилиране на обекта като стимул за иронична конкретизация.

6. Многопрофилният илокутивен потенциал на иронията я определя като енергиен конгломерат в интенционално-комуникативен смисъл и предизвиква градация на илокутивните намерения. Косвеният илокутивен резерв прави иронията идиоматична величина.

7. Иронично маркираното общуване гарантира ефективността на комуникативния акт, благодарение на следните му особености:

а) наличието на комуникативен триптих (продуктор – обект – аудитор) осигурява ритмичен взаимообмен и плодотворна интерференция на илокутивни енергии;

б) автоиронията, съчетаваща две функции (като първопричина и като следствие от ироничната интервенция), функционира и като призив за подражание, отправен към адресата, а това е надеждна гаранция за сполуката на комуникативния акт;

в) перлокутивната полифония, предвидена от ироничния продуктор, на практика изключва непредвидими реакции у аудитора;

г) фаворизирането на субективно-творческото начало, шурмуващо клише-то и утъпкания комуникативен стандарт, както и апелът към аудитора да бъде

последван примерът на ироника, осигуряват динамиката и просперитета на комуникативния процес;

д) комуникативната ефективност на иронията (и подвластните ѝ комеми) се засилва и от възможността вниманието да се концентрира не само върху ироничния обект, но преди всичко върху ироничния продуктор, което оплодотворява диалога с читателя; той придобива знания не само за обекта, за прекия събеседник на ироника или пък за някакво събитие, но и за личността на говорещия, за отношението му към обекта на изказването, за образа на резултата, който очаква от слушащия, за езиковите пристрастия на продуктора;

е) комичните категории разкриват истината, че успешността на комуникативния акт не се измерва с темпоралното му ограничаване до момента на говоренето, а има проспективно-резултативно измерение.

8. Иронията е комплексна интегративна и интерактивна поредица от речеви актове като функция на цял ред аргументации, съществуващи в съзнанието на комуникантите. Всяка реализирана в изказ пропозиция има аргументационна отпратка, която е безспорен признак на контекстуално включване. При иронията това е сигналът за разчитането ѝ.

9. Условието за идентификация при иронията трябва да се възприема комплексно, тъй като не винаги е налице нагледно конкретизиране на ироничния обект, а и когато го има идентификационният колорит и интерференцията са неизбежни: Продукторът е и обект в ролята си на автоироник; аудиторът е съиرونник, когато сътрудничи на продуктора в преследването на обекта – обект, когато се солидаризира с „жертвата“, поставяйки се на нейно място; себеобект, когато се автоиронизира по примера на продуктора.

10. Иронията дава нов тласък на прагматиката за частично решаване на една от нейните най-важни и сложни задачи – връзката между формата и функцията на речевите актове.

11. Комемите са ярка илюстрация на триединството говорене – действие – въздействие (упражняване на влияние).

## Библиография

- Вежбицка 1999: A. Wierzbicka. *Język – Umysł – Kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- Вендлер 1985: З. Вендлер. Иллокутивное самоубийство. – В: *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 14. Лингвистическая прагматика*. Москва: Прогресс, 1985, 238–250. [Рус. превод на Вендлер 1976.]
- Гомбрович 1986: W. Gombrowicz. *Dziennik 1953–1956. Dzieła. T. 7*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986.
- Грайс 1975: H. P. Grice. Logic and Conversation. – In: P. Cole, J. L. Morgan (eds.). *Syntax and Semantics. V. 3*. New York: Academic Press, 1975, 41–58.
- Димитрова 2009: С. Димитрова. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009.
- Лангакър 1986: R. W. Langacker. An introduction to cognitive grammar. – In: *Cognitive Science*. 10, 1986, 1–40.

e-mail: didiham@abv.bg